

Тема 2 ФОРМА ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА

Першою склалася натуральна форма, але її потіснила товарна, яка виявилась ефективнішою.

Під формою виробництва розуміють тип організації господарської діяльності, яка здійснюється задля задоволення потреб людей. Історично першою виникла натуральна форма виробництва — такий тип організації господарської діяльності, за якого люди виготовляють продукти для безпосереднього задоволення власних потреб. У натуральній економіці виготовлені продукти споживаються всередині ділової одиниці, яка їх виробила.

Суспільний поділ праці в натуральному господарстві практично відсутній. Виробництво ґрунтувалось на ручній праці та примітивних капітальних благах.

товарна, яка ґрунтуються на поділі праці. Ця форма виробництва, що означає виготовлення продуктів для обміну на ринку

Матеріальною основою для розвитку товарної форми виробництва є суспільний поділ праці, тобто спеціалізація людей на виготовленні певних видів продукції або на виконанні певних операцій. Суспільний поділ праці спричиняє обмін людьми продуктів виробничої діяльності

Отже, суспільний поділ праці й обмін — це два взаємопов'язані процеси. поділ праці двох видів — усередині національної економіки й усередині підприємства. Поділ праці всередині національної економіки виявляється в існуванні різних ремесел, виробництв і галузей, а також територіального поділу, тобто спеціалізації регіонів, окремих країн тощо. Всередині підприємства поділ праці відбувається між цехами, майстернями, робочими місцями тощо. Поділ праці на підприємстві дає змогу розчленувати виробничий процес на багато спеціалізованих операцій чи завдань.

економічна відокремленість означає, що економічні ресурси й вироблені життєві блага перебувають у приватній власності окремих людей або їх груп.

. Кооперація — це зв'язок спеціалізованих виробничих підрозділів чи одиниць, їх обмін різними видами діяльності або продукцією.

визначальними ознаками товарної форми виробництва є:

1) суспільний поділ праці; 2) економічна відокремленість виробників і споживачів як приватних власників; 3) купівля-продаж продуктів на ринку.

У сучасній розвинутій економіці існують три види товарного виробництва: 1) просте товарне виробництво; 2) підприємницьке товарне виробництво; 3) державне товарне виробництво.

Просте товарне виробництво ґрунтуються на одноосібній приватній власності й особистій праці виробника.

Підприємницьке товарне виробництво ґрунтуються на різних формах приватної власності та найманні працівників. Державне товарне виробництво ґрунтуються на державній власності та найманні працівників.

У сучасній економіці всі різновиди товарної економіки тісно пов'язані між собою і їхню сукупність називають ринковою економікою.

2.1.3. *Продукт виробництва як товар*

Результат виробництва, як відомо, називають продуктом.

Здатність продукту задовольняти певну потребу людини називають споживною вартістю, або корисністю.

У товарі виокремлюють дві ознаки — споживну вартість (корисність) і ціну.

2.1.4. *Ціна товару та її функції*

Ціна — це кількість грошей, яку сплачують за одиницю певного товару чи послуги. Ціну товару, що виражена в грошах, називають його абсолютною ціною. Ціна товару, що виражена в певній кількості іншого товару, є відносною ціною товару;

Властивість ринкової ціни змінюватися доти, доки попит на товар не зрівняється з його пропозицією часто називають ринковим механізмом.

Рівноважна ціна — це ціна, за якої кількість продукту, яку хочуть придбати покупці, дорівнює кількості продукту, яку хочуть продати виробники. Інакше кажучи, рівноважна — це ціна, за якої попит на благо і його пропозиція дорівнюють одне одному.

Здатність конкурентного ринкового механізму цін ініціювати технічний прогрес називають стимулюальною функцією цін.

2.2. Гроші як невід'ємний компонент товарної економіки

2.2.1. *Суть та еволюція грошей. Функції грошей*

Найважливішим складником організації товарної економіки є гроші.

Нині такий обмін називають бартером. Прямий обмін продукту на продукт відбувався лише за збігу бажань учасників обміну. Поява загального еквівалента означає виникнення грошей, точніше, товарних грошей, які мають внутрішню вартість.

Загальний еквівалент — це товар, який має властивість обмінюватися на будь-який інший товар.

Монета — це певна кількість металу визначеного форми, вагу і пробу якої встановлює держава.. Кількість паперових грошей обмежена, що забезпечує їм купівельну спроможність. Паперові гроші не мають внутрішньої вартості, проте є грішми, бо держава визначає їх як такі за допомогою закону.

Купівельна спроможність — це кількість товарів, послуг, валюти, цінних паперів тощо, які можна придбати за певну грошову суму.

У ХХ ст. настала ера банківських грошей

. Готівковий обіг — це рух грошей між економічними суб'єктами у вигляді готівки — банкнот і розмінної монети. Безготівковий обіг — це рух грошових коштів на рахунках клієнтів.

Гроші виконують три функції:

- 1) міри вартості;
- 2) засобу обміну, або обігу;
- 3) засобу нагромадження багатства.

Функція нагромадження грошей означає створення багатства.

Рух грошей у країні між фірмами, домогосподарствами та державою називають грошовим обігом.

Центральним банком України є Національний банк (НБУ); у США роль центрального банку виконує Федеральна резервна система (ФРС).

2.2.2. Зміст та види грошових систем

Грошова система — це спосіб організації грошового обігу, що склався історично в конкретній країні й закріплений законом. У сучасних умовах грошова система містить такі основні елементи:

- 1) найменування грошової одиниці (наприклад, Україна — гривня, США — долар, Японія — єна тощо);
- 2) види державних паперових грошових знаків, розмінної монети, що мають законну платіжну силу;
- 3) регламентацію безготівкового грошового обігу;
- 4) державний інститут, що регулює грошовий обіг.

Економісти розрізняють два типи грошових систем:

- 1) металевого обігу, в яких грошовий товар виконує всі функції грошей або лежить в основі грошової системи;
- 2) паперово-кредитного обігу, які ґрунтуються на паперових грошах.

Історії відомі два види металевих систем: а) біметалізм;
б) монометалізм.

Біметалізм — грошова система, в якій за золотом і сріблом законодавчо закріплено роль грошей. Монометалізм — грошова система, основу якої становить лише один метал (золото або срібло).

Тому в більшості країн у другій половині XIX ст. утвердилася система золотого монометалізму (в Австрії — 1892 р., Японії — 1897 р., США — 1900 р.).

три різновиди золотого монометалізму:

- 1) золотомонетний стандарт;
- 2) золотозливковий і золотодевізний стандарт; 3)
- золотодоларовий стандарт.

Золотомонетний стандарт — найдорожча і водночас високостабільна грошова система.

Сучасну грошову систему кожної країни характеризують такі ознаки: 1) її основою є паперово-кредитні гроші; 2) хронічне знецінення грошей; 3) широкий розвиток безготівкового обігу і скорочення та витіснення обігу готівки; 4) зростання ролі центрального банку в стабілізації грового обігу.

2.2.3. Вимірювання кількості грошей в економіці. Грошові агрегати

Гроші — це сукупність активів, які використовують для здійснення ділових операцій. Тому існують різні показники загальної кількості грошей у національній економіці, які називають грошовими агрегатами. Готівку економісти позначають як агрегат M_0 , або C .

Чек — це наказ банку, виписаний власником вкладу, про видачу зі свого рахунку грошей особі, зазначеній у чেку.

Економісти позначають готівку і чекові безстрокові депозити як агрегат M_1 . Отже, $M_1 = \text{готівка} + \text{безстрокові депозити}$.

Строкові вклади доступні вкладникам після закінчення вказаного строку, наприклад, він може становити 90 днів чи 6 місяців. Ці вклади можна перетворити в готівку або перемістити їх на поточні рахунки після завершення строку.

Американська керівна кредитно-грошова установа — Федеральна резервна система (ФРС) — визначає грошові агрегати M_2 , M_3 і L . $M_2 = M_1 + \text{заощаджувальні вклади} + \text{дрібні строкові вклади} + \text{деякі інші компоненти}$.

Інакше кажучи, M_2 містить:

- 1) елементи засобу обігу (готівка плюс чекові вклади), що становлять M_1 , плюс
- 2) заощаджувальні вклади, дрібні строкові вклади та деякі інші компоненти.

Усі ці складові M_2 можна легко і без втрат вартості перетворити на готівку. Отже, агрегат M_2 є ширшим визначенням кількості грошей порівняно з агрегатом M_1 .

Додавши до M_2 великі строкові депозити, отримаємо M_3 :

$M_3 = M_2 + \text{великі (понад 100 тис. дол.) строкові депозити}$.

Строковими депозитами у США зазвичай володіють фірми: це сертифікати депозитів, які легко перетворюються на чекові вклади.

Нарешті, ФРС обчислює агрегат L, який містить M3 плюс високоліквідні активи — заощаджувальні облігації та короткострокові зобов'язання Державної скарбниці. Високоліквідні фінансові активи, такі як заощаджувальні рахунки, строкові вклади та короткострокові державні цінні папери, називають «майже гроші». Хоча «майже гроші» не виконують функції засобу обміну, їх легко й без ризику фінансових втрат можна перетворити на готівку або чекові депозити.

В Україні визначають чотири грошових агрегати: M0, M1, M2, M3. M0 містить готівку, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівку в касах банків не враховують у цьому агрегаті.

Агрегат M1 містить M0 плюс переказні вклади в банках у національній валюті, які можна використати одразу без попередження банків.

Агрегат M2 містить M1 і переказні вклади в іноземній валюті та інші депозити.

Нарешті, агрегат M3 охоплює M2 плюс цінні папери, крім акцій (облігацій, векселі, ощадні сертифікати тощо).

Агрегат M1 містить лише ті компоненти, які безпосередньо використовують як засіб обміну. Саме через це економісти в аналізі кількості грошей застосовують його. Для вивчення впливу грошей на економіку використовують й агрегат M2. У сучасному грошовому обігу монети становлять незначну частину грошей. Частка паперових грошей значно вагоміша. В розвинутих країнах готівка становить лише 5 – 10% усіх грошей, а решту становлять банківські гроші.

2.3. Процентна ставка. Попит на гроші та пропозиція грошей

2.3.1. Процентна ставка та чинники що впливають на неї. Види процентних ставок

У ринковій економіці об'єктом купівлі-продажу стають гроші. Часто буває так, що у певний момент часу одні домогосподарства або фірми чи навіть уряд відчувають гостру нестачу грошей, тоді як в інших домогосподарствах або фірмах є тимчасово вільні кошти.

Виникає об'єктивна необхідність і можливість купівлі грошових коштів на певний строк. Ціною грошей є процентна ставка.

Процентна ставка — це плата за право користуватися грошовими коштами. Інакше кажучи, це вартість позички, або ціна, яку потрібно заплатити за користування позиченими грошима. Процентну ставку звичайно розглядають як відсоток, а не як абсолютну величину. Замість того, щоб оголошувати, що процентна ставка становить 120 грн за рік на 1000 грн наданих у позику коштів, зручніше говорити, що процентна ставка становить 12 %. Це означає, що на кожну сотню наданих у позику коштів плата у нашому прикладі становить 12 грн

за рік. Добуток процентної ставки та суми позики, поділений на 100 %, визначає величину процента.

Домогосподарства та фірми беруть у позику у фінансових посередників, передусім у комерційних банків, за що сплачують процентну ставку. Економічні суб'єкти беруть кошти у позику також на фінансових ринках, які, залежно від строку боргових зобов'язань, як уже зазначалось, поділяють на ринок грошей і ринок капіталів. З іншого боку, процентна ставка є доходом для кредиторів (власників облігацій, фінансових посередників та ін.).

У ринковій економіці існує багато видів процентних ставок: процентні ставки за вклади, процентні ставки за векселі державної скарбниці, процентні ставки за довгострокові облігації державної позики, облікова процентна ставка, процентна ставка за заставні тощо. Рівень різних процентних ставок неоднаковий і зумовлюється такими обставинами. По-перше, строком надання позики. окремі позики надаються на короткий проміжок часу, навіть на одну ніч. Інші позики надаються на двадцять чи тридцять років або й більше. Процентні ставки за довгострокові позики зазвичай, але не завжди, вищі, ніж короткострокові.

По-друге, ризиком. Ухвалюючи рішення про надання позики, кредитор зважує ймовірність повернення її позичальником. Закон передбачає, що боржники, які не виконують своїх зобов'язань, оголошуються банкрутами. Що вища ймовірність неповернення позики, то вища процентна ставка. Найбезпечнішими вважаються державні цінні папери, тому державні облігації забезпечують низьку процентну ставку. Фірми, які опинилися у скрутному становищі та близькі до банкрутства, можуть мобілізувати кошти лише через випуск облігацій, які забезпечують високу процентну ставку, щоб нейтралізувати високий рівень ризику. Країнам з високим рівнем зовнішньої заборгованості доводиться здебільшого платити вищі процентні ставки за нові позики, оскільки зростає ризик невиконання ними своїх боргових зобов'язань. Загалом ризиковані позики мають процентну ставку, яка на 1—2 або навіть на 5 % вища за рік від неризикової. Це додаткова плата, або своєрідна премія, яка компенсуватиме втрати кредитора у разі неплатежу.

По-третє, податковим режимом. Процент на різні види облігацій може оподатковуватися неоднаково. Унаслідок цієї обставини за облігації, процент на які не оподатковується, платять нижчу процентну ставку.

По-четверте, адміністративними витратами. Позики відрізняються і за витратами, які несе кредитор. Наприклад, деякі види позик потребують тимчасового страхування або ж кредитори змушені наймати детективів, щоб стежити за поведінкою позичальника. Тому позики з високими адміністративними витратами передбачають вищі процентні ставки.

У макроекономічному аналізі найчастіше залишаємо остронь відмінності між процентним ставками. Річ у тім, що процентні ставки здебільшого

змінюються в одному і тому самому напрямі. Проте обов'язково розрізняємо номінальну та реальну процентну ставку.

Номінальна процентна ставка — це ставка, яка не скоригована на інфляцію. Економісти кажуть, що номінальна процентна ставка — це альтернативна вартість нагромадження грошей, тобто те, від чого відмовляються, володіючи грішми, а не облігаціями. Поклавши гроші на заощаджувальний рахунок або купивши облігації, можна отримувати номінальну процентну ставку.

Реальна процентна ставка характеризує зміну купівельної спроможності певної суми грошей. Якщо i — номінальна процентна ставка, r — реальна процентна ставка, а π — рівень інфляції, то можна записати: $r = i - \pi$

Реальна процентна ставка — це різниця між номінальною процентною ставкою і рівнем інфляції, а номінальна процентна ставка — це сума реальної процентної ставки та рівня інфляції:

$$i = r + \pi$$

Рівняння, що записане у такій формі, називають **рівнянням Фішера**.

Воно показує, що номінальна процентна ставка може змінюватися з двох причин: унаслідок зміни реальної процентної ставки або внаслідок зміни рівня інфляції. З цього рівняння випливає, що підвищення рівня інфляції на 1 % збільшує номінальну процентну ставку на 1 %. Цей взаємозв'язок між рівнем інфляції та номінальною процентною ставкою називають ефектом Фішера.

Коли позичальник і кредитор погоджують процентну ставку, вони не знають, якими будуть темпи інфляції на момент повернення позики. Тому економісти розрізняють два види реальної процентної ставки:

- реальну процентну ставку, яку позичальник і позикодавець очікують в момент надання позики, називають реальною процентною ставкою *ex ante*;
- фактичну реальну процентну ставку, яку називають реальною процентною ставкою *ex post*.

Позикодавці та позичальники не можуть передбачити майбутній темп інфляції, але у них є певні очікування щодо темпів. Позначимо через π фактичний рівень інфляції у майбутньому, а очікуваний економічними суб'єктами рівень інфляції через π^e . Тоді реальна процентна ставка *ex ante* дорівнює $(i - \pi^e)$, а реальна процентна ставка *ex post* $(i - \pi)$. Ці два види реальної процентної ставки збігаються, коли фактичний рівень інфляції дорівнює тому рівневі, якого очікували ($\pi = \pi^e$).

Номінальна процентна ставка не може коригуватися на основі фактичного рівня інфляції, який на момент запровадження цієї ставки ще невідомий. Тому номінальна процентна ставка може змінюватися лише залежно від очікуваного рівня інфляції π^e . Звідси ефект Фішера точніше можна передати у такому вигляді: $i = r + \pi^e$

У макроекономічному аналізі важливе значення має розмежування рівноважної та нерівноважної процентної ставки, про що мова йтиме нижче. Тут

зазначимо, що нерівноважна — це процентна ставка, за якої попит на гроші та їх пропозиція не збігаються. І навпаки, за рівноважної процентної ставки ринок грошей збалансований, тобто попит на гроші та їх пропозиція дорівнюють одне одному. Рівноважна процентна ставка встановлюється в ході взаємодії попиту на гроші та пропозиції грошей. Зрозуміло, що за такої пропозиції грошей зі збільшенням попиту на гроші процентна ставка зростатиме. Зі збільшенням пропозиції грошей за незмінного попиту на гроші процентна ставка знижуватиметься. Справедливі і зворотні твердження.

2.3.2. Попит на гроші

Попит на гроші у національній економіці охоплює:

- 1) попит на гроші для операцій; 2) попит на гроші як активи.

Попит на гроші для операцій, або операційний попит на гроші, пов'язаний із обслуговуванням усіх ділових угод в економіці. Економічні суб'єкти потребують грошей для купівлі товарів і послуг та ресурсів. Наприклад, домогосподарствам потрібні гроші для купівлі продуктів харчування, одягу, оплати комунальних послуг тощо. Діловим підприємствам гроші потрібні для оплати праці, енергії, напівфабрикатів тощо. Для здійснення операцій купівлі-продажу економічні одиниці використовують готівку і безстрокові вклади.

Кількість грошей, що потрібна для здійснення операцій у національній економіці, відображає кількісне рівняння обміну, яке записують так: $MV = PY$,

де M — кількість грошей в національній економіці,

Y — обсяг національного продукту у реальному вираженні,

V — швидкість обігу грошей,

P — рівень цін на товари і послуги.

Із кількісного рівняння обміну випливає рівняння попиту на гроші:

де M^d — попит на гроші.

$$M^d = \frac{P * Y}{V}$$

Отже, попит на гроші для операцій залежить від рівня цін (P), величини доходу (Y) та швидкості обігу грошей (V). Зростання рівня цін і реального обсягу виробництва збільшують попит на гроші. І навпаки, зростання швидкості обігу грошей зменшує попит на гроші для операцій. Обсяг реального національного продукту (доходу) зростає повільно, у середньому 2—4 % за рік у розвинутих країнах. Швидкість обігу грошей є здебільшого постійною величиною, бо пов'язана з доволі усталеною структурою ділових операцій у національній економіці.

Правда, швидкість обігу грошей під впливом різних чинників з пере- бігом часу може змінюватися. Наприклад, унаслідок запровадження нових технологічних засобів у банківських установах, що прискорили систему розрахунків, швидкість обігу грошей зросла. Якщо швидкість обігу грошей та національний продукт відносно стабільні величини, то кількість грошей, необхідна для здійснення ділових операцій у національній економіці, залежить від рівня цін.

Сумарний попит на гроші для операцій відображає ту кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для здійснення ділових операцій.

В аналізі попиту на гроші для операцій здебільшого розглядають реальний попит на гроші (скоригований на інфляцію), який визначають на підставі їх купівельної спроможності. Інакше кажучи, кількість грошей можна виразити через кількість товарів і послуг, які можна за них купити. Кількість товарів і послуг, яку можна купити за певну номінальну кількість грошей, називають реальними грошовими залишками, або реальними грошовими запасами ($M : P$).

Реальні грошові залишки вимірюють купівельну спроможність грошової маси. Уявімо собі гіпотетичну економіку, в якій виробляють лише один продукт, наприклад, хліб. Кількість грошей в економіці становить 6 млн грн, а ціна однієї хлібини — 30 грн. Отже, грошова маса дає змогу за поточною ціною купити 200 тис. хлібин, які становлять реальні грошові залишки.

Для поглиблення нашого аналізу попиту на гроші запровадимо поняття «функція попиту на гроші», яке характеризує величину грошових залишків, якими люди хочуть володіти. Просту функцію попиту на гроші записують з кількісного рівняння обігу так: $(M : P)^d = kY$,

де $(M : P)^d$ — реальні грошові залишки;

$k = 1 : V$ — величина, обернена до швидкості обігу грошей.

Коефіцієнт k показує кількість грошей, якою люди хочуть володіти, на кожну одиницю доходу. Отже, реальні грошові залишки, тобто реальний попит на гроші, перебуває у прямій залежності від ВВП (доходу). Якщо реальний ВВП зростає, то реальний попит на гроші також збільшується.

Друга причина, внаслідок якої економічні суб'єкти хочуть володіти грошима, випливає із функції грошей як засобу нагромадження.

Тому попит на гроші як активи обернено пропорційний до процентної ставки. За низької процентної ставки населення надаватиме перевагу зберіганню великої кількості грошей як активів. Зі зростанням процентної ставки населенню невигідно нагромаджувати значні суми грошей. Що вища процентна ставка, то більше потенційного доходу втрачає домогосподарство або фірма, які нагромаджують гроші. Тому зі зміною процентних ставок економічні суб'єкти перерозподіляють портфель активів, змінюють його структуру. Зокрема, з підвищенням процентних ставок зменшуються залишки грошей і збільшуються запаси придбаних облігацій.

$$(M : P)^d = L(i)$$

Функція попиту на гроші як активи відображає обернену залежність між величиною попиту на реальні грошові залишки та динамікою номінальної процентної ставки:

Отже, зі зниженням реальної процентної ставки попит на реальні грошові залишки зростає, бо зменшується реальна альтернативна вартість нагромадження грошей. З іншого боку, що вищий очікуваний темп інфляції, то нижча величина попиту на реальні грошові залишки. Річ у тім, що інфляція спричиняє втрату грошима їх купівельної спроможності.

Сукупний попит на гроші — це загальна кількість грошей, якою економічні суб'єкти хочуть володіти для здійснення ділових операцій та нагромаджувати у вигляді активів. Інакше кажучи, сукупний попит на гроші є сумою операційного попиту на гроші та попиту на гроші як активи. Оскільки операційний попит на гроші залежить від величини доходу, а попит на гроші як активи — від процентної ставки, то функцію сукупного попиту на гроші можна записати:

$$(M : P)^d = L(i, Y).$$

З цього рівняння випливає, що попит на гроші є функцією від доходу та процентної ставки. Що вищий рівень доходу Y , то більший попит на реальні грошові залишки; що вища номінальна процентна ставка, то менший попит на них.

Функція попиту на гроші показує, що за будь-якого рівня доходу величина попиту на гроші зі зростанням процентної ставки зменшуватиметься.

що у цьому разі дохід від облігацій настільки малий, що не компенсує пов'язаний з ними ризик.

2.3.3. Пропозиція грошей. Рівновага на грошовому ринку

Кількість грошей, яка є у національній економіці на певний момент часу, називають пропозицією грошей. Якщо у господарці застосовували товарні гроші (худоба, сіль, золото тощо), то наявна кількість грошового блага визначала пропозицію грошей. У сучасній економіці використовуються не товарні, а лише паперові гроші, правом на емісію яких монопольно володіє держава. Тому пропозицію грошей у національній економіці визначають відповідні державні інституції, зокрема у нашій державі — Національний банк України (НБУ). Пропозиція грошей є одним зі знарядь проведення макроекономічної політики: регулювання пропозиції грошей, як відомо, називають монетарною, або грошово-кредитною, політикою.

Центральний банк країни змінює пропозицію грошей у національній економіці, використовуючи три такі знаряддя:

- 1) норму резервування;
- 2) облікову ставку;

3) операції на відкритому ринку.

Норма резервування — це відсоток депозитів (вкладів), який комерційні банки повинні тримати в центральному банку у вигляді обов'язкових резервів. Наприклад, фактичні вклади в банк — 5 млн грн; визначена центральним банком норма резервування — 10 %. У цьому разі обов'язкові резерви, які комерційний банк зобов'язаний тримати у центральному банку або у вигляді готівки в своїй касі, становлять 0,5 млн грн і банк може надати в позику 4,5 млн грн. Тепер припустимо, що НБУ збільшив норму резервування до 20 %. Обов'язкові резерви зростуть до 1 млн грн, скоротивши суму, яку банк може надати в позику, до 4 млн грн. Отже, пропозиція грошей у національній економіці зменшилася, що призведе до зростання процентних ставок.

Комерційні банки часто беруть гроші в позику у центрального банку, за що він бере процент. Процентну ставку, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам, називають обліковою, або дисконтною ставкою. Підвищення облікової ставки знижує зацікавленість комерційних банків в отриманні додаткових резервів через позику в центральному банку. Тому підвищення облікової ставки звужуватиме пропозицію грошей в економіці. Навпаки, зниження облікової ставки заохочуватиме комерційні банки до отримання додаткових резервів через позику в центральному банку, тому пропозиція грошей у національній економіці збільшуватиметься.

Операції на відкритому ринку стосуються купівлі-продажу центральним банком державних цінних паперів. У розвинутій ринковій економіці операції на відкритому ринку є найважливішим інструментом, за допомогою якого центральний банк контролює пропозицію грошей. Як купівля, так і продаж державних цінних паперів впливають на кредитні ресурси комерційних банків. Якщо центральний банк купує державні облігації на відкритому ринку, то кредитні ресурси комерційних банків збільшуються. Отже, пропозиція грошей у національній економіці також збільшується.

Детальніше про пропозицію грошей і вплив на неї центрального банку та інших економічних суб'єктів йтиметься у темі 12.

Тепер поєднаємо попит на гроші із пропозицією грошей, щоб побудувати модель ринку грошей і визначити рівноважну процентну ставку. Спочатку розглянемо взаємодію пропозиції грошей і попиту на гроші у короткостроковому періоді. Для побудови графічної моделі ринку грошей реальний ВВП (дохід), пропозицію грошей і рівень цін розглядаємо як екзогенні змінні.

Припустимо, що центральний банк утримує пропозицію грошей на рівні M^s . Рівень цін у короткостроковому періоді не змінюється, тому реальні та номінальні змінні у моделі збігаються, зокрема $r = i$.

Відкладемо на горизонтальній осі реальні грошові залишки $M : P$, а по вертикальній — процентну ставку i . Оскільки реальна пропозиція грошей зафіксована на рівні $(M : P)^s$, то крива пропозиції грошей є вертикальною лінією.

Крива попиту на гроші L є спадною. Від'ємний нахил кривої L відображає обернену залежність між попитом на гроші та номінальною процентною ставкою для такого рівня доходу Y . Рівновага на грошовому ринку досягається у точці, в якій попит на гроші дорівнює їх пропозиції.

Мобільна процентна ставка утримує ринок грошей у рівновазі. Залежно від динаміки процентної ставки економічні суб'єкти змінюють структуру своїх активів, відновлюють рівноважне значення процентної ставки.

2.4. Виробництво та його витрати. Класифікація витрат. Виробнича функція

2.4.1. Суть виробництва та класифікація його витрат

Виробництво — це виготовлення будь-якого продукту, Виробничі ресурси, залучені у процес виробництва, називають факторами виробництва.

Витрати виробництва — це вартість ресурсів, залучених фірмою для виготовлення продукції. Інакше кажучи, витрати передбачають відмову від можливості виробництва альтернативних благ.

Бухгалтерські витрати (за економічними елементами) класифікують так:

- 1) матеріальні витрати (сировина, матеріали, енергія, паливо тощо);
- 2) витрати на оплату праці;
- 3) відрахування на соціальні заходи (відрахування на державне соціальне страхування, державне пенсійне страхування);
- 4) амортизація;
- 5) інші операційні витрати.

До матеріаломістких належать галузі і виробництва, у структурі витрат яких велика частка матеріальних витрат. Так, у харчовій і легкій промисловості на матеріальні витрати припадає до 90 % загальних витрат, у чорній металургії — понад 80 %, машинобудуванні — 70 %.

Трудомісткими є галузі видобувної промисловості. У них частка витрат на заробітну плату становить майже 50 %.

Капіталомісткі — це галузі, в структурі витрат яких висока частка амортизації (електроенергетика, нафтодобувна промисловість).

Економічні витрати — це безпосередні витрати фірми на фактори виробництва разом із недоотриманим доходом від найкращого альтернативного використання власних факторів фірми. Отже, економічні витрати — це сума явних і неявних витрат.

2.4.2. Виробнича функція

. Для позначення капіталу застосуємо літеру К, а праці — L. Якщо обсяг національного продукту чи доходу позначити літерою Y, то сукупну виробничу функцію, тобто виробничу функцію для національної економіки, можна записати так: $Y = F(K, L)$.

Отже, сукупна виробнича функція виражає функціональну залежність між вхідними економічними ресурсами — капіталом і працею — та величиною національного продукту чи доходу.

Важливими показниками, що відображають ефективність використання основних факторів виробництва, є, по-перше, продуктивність праці.

Ефективність використання основного капіталу характеризують показники фондовіддачі (капіталовіддачі) та фондомісткості (капіталомісткості).

Фондовіддачу в національній економіці обчислюють як відношення валового внутрішнього продукту, або національного доходу, до вартості основного капіталу.

Фондомісткість у національній економіці обчислюють як відношення вартості основного капіталу до національного доходу, або валового внутрішнього продукту.

В економіці, яка прогресує, фондовіддача підвищується, фондомісткість — знижується.

Ефективність використання матеріальних ресурсів визначають як відношення витрат матеріальних ресурсів до виготовленої продукції. Цей показник називають матеріаломісткістю виробництва.

Зниження матеріаломісткості виробництва є важливим резервом підвищення ефективності економіки. Воно забезпечує можливість виготовлення більшого обсягу готової продукції з незмінної кількості сировини.

2.5. Проблема вибору і виробничих можливостей національної економіки

2.5.1. Припущення для аналізу проблеми вибору

Для найкращої ілюстрації проблеми вибору зробимо кілька припущень:

1. Національна економіка функціонує за умов повної зайнятості і досягає повного обсягу виробництва.
2. Наявні ресурси постійні як за кількістю, так і за якістю.
3. Технологія виробничих процесів є постійною. Припущення 2 і 3 означають, що ми розглядаємо ситуацію на певний момент часу або впродовж дуже короткого проміжку часу. Для тривалого періоду ці припущення були б нереалістичними.

4. Національна економіка виготовляє не величезну кількість товарів і послуг, а лише два продукти — вершкове масло і трактори. Масло є споживчим благом, тобто продуктом, який безпосередньо задовольняє потреби людей. Трактори символізують блага виробничого призначення, тобто продукти, які задовольняють потреби людей опосередковано, забезпечуючи ефективніше виробництво. Це припущення означає, що всі ресурси будуть розподілені між виробництвом цих двох продуктів.

За всіх цих припущень перед економікою постає проблема вибору між двома альтернативами. Обмеженість ресурсів означає, що економіка здатна виробляти обмежений обсяг продукції: будь-яке збільшення виробництва одного продукту потребуватиме переміщення частини ресурсів із виробництва іншого. Суспільство не може одночасно досягати обох взаємопротилежних цілей.

Тепер поміркуємо над альтернативними комбінаціями кількостей тракторів і масла, які наше суспільство може вибирати. Хоча наші дані гіпотетичні, але положення, які вони ілюструють, мають величезне практичне значення. Нехай усі ресурси суспільства зосередило на виробництві масла. Максимальна кількість масла, яку можна виготовити за існуючого рівня технології з наявних ресурсів, становить 5 млн кг.

Уявімо тепер, що всі 100 % ресурсів спрямовано на виробництво тракторів, їх максимально можливе виробництво становить 15 тис. штук. Отже, якщо суспільство цілком відмовиться від виробництва масла, то можна буде виробити 15 тис. тракторів.

Це — дві крайності, або альтернативи. Будь-яка економіка виробляє і споживчі блага, і капітальні блага. Варіанти вибору між виробництвом масла і тракторів за умови повного використання обмежених ресурсів відображені у табл.

2.1:

Таблиця 2.1.

Альтернативні можливості виробництва масла і тракторів

Альтернативи	Трактори, тис. шт.	Масло, млн кг
A	15	0
B	14	1
C	12	2
D	9	3
E	5	4
F	0	5

Із неї видно: якщо суспільство відмовляється від певної кількості масла, то має певну кількість тракторів, і навпаки. Отже, масло трансформується у трактори через переорієнтацію ресурсів. **Повне використання обмежених**

ресурсів означає, що суспільство змушене вибирати між виробництвом тракторів і виробництвом масла. Якщо врахувати, що трактори символізують капітальні блага, а масло — споживчі, то суспільству завжди доводиться робити вибір між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання. Переміщення ресурсів із виробництва капітальних благ на виробництво предметів споживання видається спокусливим: суспільство повніше задовольнятиме власні щоденні потреби. Однак така думка є недалекоглядною. Переміщення ресурсів завдасть удару по самому суспільству, оскільки запас його капітальних благ зменшиться або принаймні не збільшуватиметься звичним темпом, а в результаті потенціал майбутнього виробництва знижуватиметься. Переміщуючись від альтернативи А до альтернативи F (див. табл. 2.1), суспільство надає перевагу задоволенню нинішніх потреб, тобто реалізує підхід «більше зараз» за рахунок «набагато більше потім». І навпаки, переміщуючись від альтернативи F до альтернативи А, суспільство утримується від поточного споживання, що сприятиме збільшенню капітальних благ, і можна сподіватися на більший обсяг виробництва, а отже, більший обсяг споживання у майбутньому.

Отже, у будь-який момент часу економіка за повної зайнятості та повного обсягу виробництва змушена жертвувати частиною одного продукту, щоб отримати більше іншого продукту. Обмеженість ресурсів не дає змоги одночасно збільшувати виробництво обох продуктів.

2.5.2. Крива виробничих можливостей. Альтернативна вартість

Для наочності варіанти виробництва двох альтернативних продуктів можна зобразити графічно у вигляді межі виробничих можливостей (МВМ), або кривої трансформації. По горизонтальній осі відкладемо кількість виробленого масла (споживчі блага), а по вертикальній — кількість тракторів. Кожна нанесена точка є графічним вираженням певного максимального обсягу виробництва обох продуктів. Сполучимо точки й отримаємо криву виробничих можливостей (рис. 2.1). Ця крива фактично зображує певну межу національної економіки за наявних ресурсів. Досягнення будь-якої точки на цій кривій передбачає і повну зайнятість, і повний обсяг виробництва. Відмінність полягає лише в різній комбінації продуктів. Точки, що лежать на кривій, як і точки всередині кривої, досяжні. Проте точки, що лежать усередині кривої, не такі бажані, як точки на кривій. Точки, що лежать поза кривою виробничих можливостей (такі, як точка W), за наявної кількості ресурсів і за незмінної технології є недосяжними.

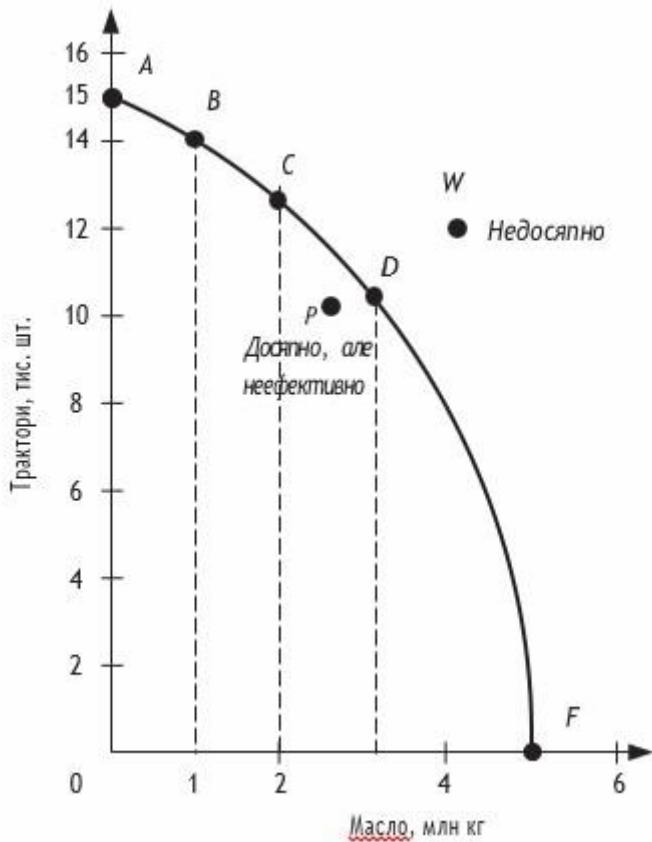

Рис. 2.1. Крива виробничих можливостей

Крива виробничих можливостей, як видно з рис. 2.1, нахиlena вправо і вниз. Це означає, що в умовах повної зайнятості збільшення виробництва одного продукту означає відмову від іншого. Людям доводиться вибирати між альтернативним застосуванням ресурсів. Ця крива є опуклою лінією, а не прямою. Це пов'язано з дією закону зростання альтернативної вартості. Альтернативна вартість — це кількість іншого продукту, від якої відмовилися, щоб отримати деяку кількість потрібного продукту. Альтернативна вартість — найцінніша після вибраної альтернативи, від якої відмовилися. Щойно хто-небудь ухвалює рішення про використання обмежених ресурсів, тобто здійснює економічний вибір, перед ним одразу постає питання альтернативної вартості. Суть закону зростання альтернативної вартості можна сформулювати так: для отримання додаткової одиниці бажаного продукту потрібно відмовитися від щораз більшої кількості іншого продукту.

Як видно з табл. 2.1, щоби виготовити першу одиницю масла, необхідно відмовитися лише від однієї одиниці тракторів. Проте вже для отримання другої одиниці масла треба пожертвувати двома одиницями тракторів, третьої — трьома тощо. Кожна додаткова одиниця масла стає дедалі дорожчою, тобто доводиться відмовлятися від виробництва щоразу більшої кількості тракторів. Крива виробничих можливостей, переміщуючись від альтернативи А до альтернативи F стає чимдалі крутішою. Закон зростання альтернативної вартості однаковою мірою стосується і виробництва масла. Збільшення виробництва

тракторів вимагає також відмови від щоразу більшої кількості масла. Цей закон поширюється і на виробництво будь-яких інших продуктів.

Економічний зміст закону зростання альтернативної вартості пов'язаний з тим, що економічні ресурси не зовсім придатні для повного їх використання у виробництві альтернативних продуктів. Коли ми намагаємося збільшити виробництво масла, то насамперед використовуємо ті ресурси, які найпридатніші для цього. Переміщуючись від альтернативи А до В (див. рис. 2.1), ми спочатку маємо змогу вибрати ресурси, найпридатніші для виробництва масла. Однак, коли переміщуємося від В до С, від С до Д тощо, доводиться залучати щоразу менш придатні для виробництва масла ресурси. Зрозуміло, що для виробництва додаткової одиниці масла потрібно дедалі більше таких ресурсів, а отже, треба вилучати чимраз більшу кількість ресурсів із виробництва тракторів. Відсутність повної взаємозамінності ресурсів або, як кажуть економісти, досконалої еластичності ресурсів, є основою для дії закону зростання альтернативної вартості.

Що ж відбувається в національній економіці, якщо припущення, що лежать в основі побудови кривої виробничих можливостей, порушені? Наприклад, якщо ми маємо справу з економікою неповної зайнятості. Наявність незалучених ресурсів (безробітні працівники, незавантажені фабрики і заводи, необроблена земля) та неефективно організоване господарство свідчать, що економіка перебуває не на кривій, а ліворуч від кривої трансформації. Шість альтернатив (див. рис. 2.1) відображали максимальні обсяги виробництва масла і тракторів за умови, що національна економіка функціонує на повну потужність.

Як видно з рис. 2.1 , за неповного використання ресурсів економіка перебуватиме у точці Р. У цій точці економіка не досягає максимальних комбінацій виробництва масла і тракторів, відображеніх усіма точками на кривій виробничих можливостей.

Є три можливих варіанти досягнення точки на кривій виробничих можливостей. По-перше, можна спрямувати всі незалучені ресурси на виробництво тракторів, різко збільшити їх випуск, залишаючи виробництво масла на попередньому рівні. По-друге (протилежний варіант), можна різко збільшити виробництво масла за попереднього рівня виробництва тракторів. Потретє, можна розподілити незалучені ресурси між виробництвом тракторів та масла й одночасно збільшити виробництво обох цих продуктів. Важливо при цьому пам'ятати, що використання у виробництві незалучених ресурсів за незмінних їх обсягів та технології може вивести економіку тільки на криву виробничих можливостей.

2.6. Економічна система та її компоненти

2.6.1. Суть та механізми економічної системи

Виробництво товарів і послуг для задоволення потреб суспільства здійснюється в межах національної економіки. У зв'язку з виробництвом величезної кількості товарів і послуг та наявністю такої ж кількості економічних суб'єктів у товарній економіці доводиться розв'язувати безліч господарських проблем. Серед них є три, які називають основними, або фундаментальними проблемами організації економіки: що виробляти? як виробляти? для кого виробляти?

Що виробляти? Які блага та в якій кількості виробляти? Скільки кожного з товарів має виробити національна економіка і скільки кожної послуги варто запропонувати? І коли це зробити — на початку року, чи в його кінці? Що сьогодні треба виробляти: одяг чи взуття, небагато високоякісних сорочок чи багато дешевих? Чи виробляти багато предметів споживання й небагато товарів виробничого призначення, чи навпаки?

Як треба виробляти блага? Які фірми мають це робити? Які технології та ресурси варто використовувати для виробництва продуктів? Із чого краще виробляти електроенергію на теплових станціях: з нафти чи вугілля? Хто має обробляти землю, хто навчати учнів та студентів? Як доцільніше виробляти блага: за допомогою машин і механізмів чи ручної праці? На приватних чи державних підприємствах? Яку форму приватної власності варто використовувати?

Для кого виробляти блага? Кому пожинати плоди економічних зусиль, тобто як розподіляти виготовлені блага між різними індивідами та домогосподарствами? Яке ми хочемо мати суспільство — таке, де мало багатих і багато бідних, чи таке, в якому переважає середній клас, а багатих і бідних обмаль?

Отже, в національній економіці мають існувати відповідні механізми розв'язання цих проблем, тобто способи її організації. **Сукупність механізмів організації національної економіки називають економічною системою.**

У національній економіці, в якій панує товарна форма виробництва, є три основні складники організації господарського життя:

- 1) ринковий, або ціновий механізм;
- 2) об'єднання ділових одиниць і власників різних ресурсів і продуктів;
- 3) держава.

Основними механізмами або елементами економічної системи є, по-перше, механізми розв'язання основних проблем організації економіки.

Важливу роль в узгодженні господарської діяльності й розв'язанні основних проблем організації економіки відіграє держава. Вона, наприклад, встановлює правовий статус ділових підприємств, регулює взаємовідносини між

фірмами, постачальниками продуктів і споживачами, створює грошову систему країни, формує відповідне макросередовище тощо.

По-друге, важливим елементом економічної системи є механізм розподілу і перерозподілу створеного національного продукту.

По-третє, ще одним елементом економічної системи є механізми реалізації власності на виробничі ресурси та виготовлені життєві блага.

По-четверте, важливим елементом економічної системи, що ґрунтуються на товарній формі виробництва, є грошовий механізм, який поєднує всі елементи національної економіки в єдине ціле, забезпечує рух ресурсів і виготовлених продуктів між економічними суб'єктами. Важливими елементами економічних систем є також механізм оподаткування і державних видатків, механізми заощадження і кредитування та інвестування, механізм формування валютних курсів, механізм наймання і звільнення працівників, допомоги з безробіття, соціального захисту населення і соціального страхування, механізми захисту вітчизняного виробника від конкуренції іноземних товарів та сприяння експорту і т. д. Контроль за функціонуванням механізмів економічної системи здійснюють відповідні державні інституції, які створені за відповідними правовими актами. Наприклад, для формування і регулювання сучасного грошового механізму створюється такий інститут, як центральний банк країни.

Отже, економічну систему творить велика кількість різноманітних механізмів та інституцій, які організовують національну економіку та впорядковують економічне життя людей.

Одним із найважливіших складників економічної системи є власність.

2.6.2. Власність та її значення в економічній системі

Поняття власності містке і має багато аспектів: юридичний, економічний, історичний, морально-психологічний та ін. Як економічна категорія власність відображає відносини між людьми з приводу присвоєння матеріальних і нематеріальних благ (виробничих ресурсів та виготовлення життєвих благ), тобто їх привласнення і відчуження. Привласнення благ означає, що окремий індивід, група людей або держава здобуває право на володіння конкретними благами, розпорядження ними та їх використання. Право володіння означає, що певний об'єкт власності належить певному суб'єкту необмежено в часі. Це право забезпечує виключний фізичний контроль над річчю.

Право розпорядження — ухвалення управлінських рішень з приводу функціонування і реалізації об'єкта власності, яке здійснює власник або уповноважені ним інші економічні суб'єкти. Інакше кажучи, право власника вирішувати, хто і як може використовувати благо.

Право користування — використання у виробництві та споживання корисних властивостей об'єкта власності, тобто право особистого використання речі. Правники та економісти називають ще низку інших прав власника:

- **Право на дохід**, тобто право на володіння результатами від використання благ.
- **Право на відчуження, споживання, зміну або знищення блага.**
- **Право на безпеку**, тобто право на захист від експропріації блага і від шкоди з боку зовнішнього середовища.
- **Право на передавання речі** в тимчасове користування або на- завжди.
- **Право на безстроковість** володіння благом: благо належить власникові доти, доки він існує.
- **Право на передавання блага** у спадок. Якщо власником блага є фізична особа (а не фірма, наприклад), то після його смерті благо успадковується.
- **Право на заборону шкідливого використання блага.**
- **Право відповідальності** — можливість відчуження речі в разі потреби сплати боргів.
- **Право на відновлення** порушених за якихось обставин прав власника.

Суб'єкт привласнення об'єкта власності є одночасно його володарем, розпорядником і користувачем. Володар реалізує права розпорядника і користувача. Розпорядник може бути користувачем, але не обов'язково володарем. Користувач окремих благ може не бути їх володарем і розпорядником.

Одночасно з привласненням блага відбувається його відчуження. Привласнити можна тільки те, що відчужується. Акт привласнення об'єкта власності суб'єктом є відчуженням його для іншого суб'єкта.

Економісти розрізняють тип власності та форму господарювання як метод її реалізації, або просто форму власності. Тип власності характеризує найбільш узагальнені принципи її функціонування. Виокремлюють два основні типи власності: приватну та державну. Один і той самий тип власності може реалізуватися через різні форми господарювання. Приватна власність функціонує і реалізує себе через такі організаційні форми, як одноосібне володіння, партнерство, колективну, акціонерну (корпоративну), а державна — через загальнодержавну та комунальну форми.

Уся ця сукупність прав породжена й розвивалася інститутом приватної власності. Комбінації перелічених прав з урахуванням того, що ними володіють різні фізичні та юридичні особи, можуть бути різноманітними. Саме це є основою різноманітності видів приватного типу власності.

Власність завжди передбачає суб'єктів власності та її об'єкти. Суб'єктами приватної власності є індивіди, домогосподарства, корпорації, кооперативи, релігійні та громадські об'єднання, трудові колективи тощо. Суб'єктами

державної власності є урядові інституції, центральний банк, міністерства, комунально-муніципальні служби, інші органи місцевого самоврядування тощо.

Об'єктами власності є земля, її надра, рослинний і тваринний світ, капітальні блага, праця та її результати, цінні папери, гроші тощо. Особливо важливе значення має власність на капітальні блага, бо їх власник привласнює здебільшого і результати виробництва.

У розвинутій ринковій економіці одночасно співіснують різні типи власності, і держава гарантує їм законодавчу рівність. Це означає, що суб'єкти власності діють в однаковій системі прав, обов'язків і відповідальності. Нині для України важливим завданням є відновлення інституту приватної власності та побудова правової держави, яка гарантує реалізацію всіх основних прав власності.

Значення власності для функціонування економічної системи полягає в тому, що саме вона встановлює найважливіші правила поведінки економічних суб'єктів. Так само, як у звичайних іграх, правила регламентують, хто, за яких обставин і який хід може зробити, в економіці права власності визначають, що кому належить. **Права власності в економіці — це права на контроль за використанням ресурсів і розподілом витрат і вигід, що супроводжують це використання.**

Яка форма власності забезпечує найефективніше функціонування економічної системи? Відповідь на це запитання дати непросто. Проте досвід багатьох країн свідчить про те, що коли в суспільстві всі економічні ресурси привласнюють держава, фірми та домогосподарства не зацікавлені у кращому використанні виробничих факторів, тому національна економіка стає неефективною.

Недержавні форми власності стимулюють раціональне використання виробничого потенціалу національної економіки. Ринкова економіка надає перевагу недержавним власникам виробничих ресурсів. Адже підприємці й домогосподарства, залучаючи свої економічні ресурси у процес виробництва, планують отримати за це прибуток, заробітну плату, ренту й процент. Тому вони стежать за тим, щоб ці ресурси застосовувалися якнайкраще й забезпечували їм максимальну вигоду.

Однак в умовах існування приватної власності юридичні права індивідів, домогосподарств, фірм на майно певною мірою обмежені. Наприклад, суспільство визначає, яку частину майна особа може заповісти своїм спадкоємцям і яку частину отримає держава у вигляді податку на спадщину та нерухомість. Суспільство регулює доходи фірм-монополістів тощо.

Більшість економістів нині вважають, що економічна система функціонує ефективно тоді, коли в ній співіснують різні форми власності. Річ у тім, що для різних сфер, галузей і виробництв найефективнішими є певні форми власності, які краще за інші пристосовуються до конкретних умов виробництва. Наприклад,

одноосібна власність добре зарекомендувала себе в роздрібній торгівлі, у багатьох видах послуг (перукарні, майстерні з побутової техніки, ремонту взуття тощо). Виробництва, які не вимагають надмірно складного й громіздкого устаткування, ефективно працюють на базі приватно-колективних форм власності (товариства з обмеженою відповідальністю, партнерства тощо). Гіганти машинобудування, авіаційної, хімічної промисловості можуть розвиватися на основі приватно-акціонерної форми власності. Водночас залізниці, електростанції, оборонні підприємства успішно функціонують і в державному секторі. У багатьох країнах у сільському господарстві діють як дрібні ферми, що перебувають в одноосібній власності, так і великі сучасні агрогосподарства і кооперативи, а також державні організації з технічного обслуговування землеробства і тваринництва.

Загальною тенденцією, яка простежується в усіх країнах з ринковою економікою, є зростання кількості власників у національній економіці.

Контрольні запитання та завдання

1. Чому виникла товарна форма виробництва?
2. Що розуміють під грішми? Які функції вони виконують?
3. Що розуміють під виробничими можливостями національної економіки?
4. Чи діє в ефективній національній економіці закон спадної віддачі?
5. Які припущення необхідно зробити для аналізу таблиці (кривої) виробничих можливостей?
6. Перед Вами таблиця виробничих можливостей випуску військової й цивільної продукції

Виробничі альтернативи	A	B	C	D	E
Цивільні літаки, тис.	0	20	40	60	80
Військові літаки, тис.	40	30	20	10	0

- а) зобразіть ці дані графічно, на якому конкретному припущеннях зростає ця крива виробничих можливостей;
- б) якщо національна економіка перебуває у точці D, то якою буде вартість виробництва однієї додаткової одиниці цивільних літаків або додаткової одиниці військових літаків? Поясніть, як ця крива відображає закон зростання альтернативної вартості;
- в) як має функціонувати національна економіка, щоб досягти деякої точки

на кривій виробничих можливостей?

7. Як виглядала б крива виробничих можливостей, якби кожна одиниця одного продукту трансформувалася в таку ж саму кількість іншого продукту, тобто якби мала місце досконала еластичність ресурсів?

8. Поясніть твердження: «Добробут завтра вимагає жертви у споживанні сьогодні».